

**ՀԱՅ ՔԱՆՈՆԻ ԿԱՏԱՐՈՂԱԿԱՆ ԱՐՎԵՍՏԻ
ԱԿՈՒՆՔՆԵՐՈՒՄ.
ԱՐՇԱՎԻՐ ՖԵՐՋՈՒԼՅԱՆ (ԱՐԱ ՍԵՎԱՆՅԱՆ)**

Հեղինե Սարգսյան
Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիա
Հայաստանի Հանրապետություն

Ամփոփում

Նախաբան. Աշխատանքը նվիրված է հայ քանոնի կատարողական արվեստի զարգացման և ճանաչման գործում յուրօրինակ ներդրում ունեցած երաժիշտներից մեկին: Այն միտված է բացահայտելու քանոնահար և կոմպոզիտոր Արշավիր Ֆերջուլյանի, նույն ինքը՝ Արա Սևանյանի կյանքն ու ստեղծագործական գործունեությունը: Մեթոդներ և նյութեր. Պատմաքննական և աղբյուրագիտական մեթոդներով բացահայտվել և ուսումնասիրվել են կատարողի կյանքի ու ստեղծագործության կարևոր էջերը: Վերլուծություն. Համեմատական վերլուծության են ենթարկվել երաժշտի կենսագրական գրավոր աղբյուրները՝ ուսումնառության, հետաքրքրությունների, Հայրենական մեծ պատերազմին մասնակցության, գերեվարման, ԱՄՆ-ի Կալիֆորնիա նահանգում և Գերմանիայում ապրած տարիների և աշխատանքային գործունեության մասին: Հայտնաբերվել են նրա ձեռագիր ստեղծագործությունները: Արդյունքներ. Արա Սևանյանի շնորհիվ հայկական քանոնի կատարողական դպրոցը շարունակել է զարգանալ նաև հայրենիքի սահմաններից դուրս, ինչն էլ մեծ խթան է հանդիսանում հայկական մշակույթի տարածման և զարգացման գործում:

Բանալի բառեր՝ Արշավիր Ֆերջուլյան, Արա Սևանյան, քանոն, կատարողական արվեստ, Երևանի պետական կոնսերվատորիա, ժողովրդական գործիք, կոմպոզիտոր

**AT THE ORIGINS OF THE PERFORMING ART OF
ARMENIAN KANON:
ARSHAVIR FERJULYAN (ARA SEVANYAN)**

Heghine Sargsyan
Yerevan State Conservatory after Komitas
Republic of Armenia

Abstract

Introduction: The work is dedicated to one of the musicians who has made a unique contribution to the development and recognition of the performing culture of the Armenian kanon. It aims to reveal a kanonist and composer Arshavir Ferjulyan, as known Ara Sevanyan's life and constructive activity. Methods and materials: The important pages of the artist's life and work were identified and studied using historical and source studies methods. Analysis: Biographical written sources of the musician were subjected to a comparative analysis: studies, interests, participation in the Great Patriotic War, imprisonment, the years he lived in the US state of California and Germany, and work activities. His handwritten works were discovered. Results: Thanks to Ara Sevanyan, the performing school of the Armenian rule continued to develop even outside the borders of the motherland, which is a great impetus for the spread and development of Armenian culture.

Key words: Arshavir Ferjulyan, Ara Sevanyan, Kanon, performing arts, Yerevan State of Conservatory, traditional music instrument, composer

**У ИСТОКОВ ИСПОЛНИТЕЛЬСКОГО ИСКУССТВА
АРМЯНСКОГО КАНОНА: АРШАВИР ФЕРДЖУЛЯН
(АРА СЕВАНЯН)**

Егине Саргсян

**Ереванская государственная консерватория им. Комитаса
Республика Армения**

Аннотация

Введение: Статья посвящена одному из музыкантов, внесших уникальный вклад в развитие и признание исполнительского искусства армянского канона. Цель работы – раскрыть жизнь и творческую деятельность канониста и композитора Аршавира Ферджуляна, известного как Ара Севаняна. **Методы и материалы:** Историко-критическими и источниковедческими методами выявлены важные страницы жизни и творчества художника. **Анализ:** Сравнительному анализу подверглись биографические письменные источники музыканта: учеба, интересы, участие в Великой Отечественной войне, заключение, годы жизни в американском штате Калифорния и Германии, трудовая деятельность. Были обнаружены его рукописные работы. **Результаты:** Благодаря Ара Севаняну, исполнительская школа армянского канона продолжала развиваться за пределами родины, что является большим толчком для распространения и развития армянской культуры.

Ключевые слова: Аршавир Ферджулян, Ара Севанян, канон, исполнительское искусство, Ереванская государственная консерватория, народный инструмент, композитор

ՆԱԽԱԲԱՆ. Հայկական քանոնը տարիների ընթացքում ստեղծել է կատարողական դպրոց, ինչի շնորհիվ գործիքը հայ իրականության մեջ արմատացել և զարգացման մեծ ուղի է անցել: Հայկական քանոնն այսօր դասավանդվում է ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ Հա-

յաստանի սահմաններից դուրս, ինչը մեծ խթան է հանդիսանում հայկական ավանդական մշակույթի պահպանման և հետագայում սերունդների փոխանցման գործում: Շատ կարևոր է ճանաչել, թե երբ և ովքեր են եղել այն հիմնադիրները, որոնց շնորհիվ նվագարանը զարգացել և տեխնիկական մեծ հնարավորություններ է ձեռք բերել:

Հայաստանում քանոն գործիքը ի սկզբանե մեծ տարածում է ստացել աշուղական արվեստում:[5, էջ 18] XX դարի առաջին տասնամյակներից նվագարանը հայ ժողովրդական երաժշտական միջավայրում սկսում է լայնորեն կիրառվել որպես նվագախմբային գործիք: Ի սկզբանե քանոնը նվագել են տղամարդ կատարողները:[4, էջ 147] Մեզ են հասել այդ ժամանակաշրջանի հայտնի քանոնահարների անուններ՝ Զավեն Տերմենջյան, Նշան Հոսյան, Գարեգին Խանիկյան, Գուսան Շահեն, [9, էջ 307] Խաչատուր Ավետիսյան, որի ստեղծագործական և կատարողական եռանդուն գործունեության շնորհիվ քանոնի կատարողական արվեստը հասնում է նոր բարձունքների և զարգացնում է մինչև մենակատարային գործիքի մակարդակ:

Հայաստանում քանոնի մասնագիտական դպրոցի լավագույն ներկայացուցիչներն իրենց կատարողական գործունեությանը զուգընթաց մշտապես աշխատանք են տարել գործիքի տեխնիկական և ֆունկցիոնալ հնարավորությունների ընդլայնման համար: Հենց այդ բարդ աշխատանքն է ստանձնում քանոնի ազգային կատարողական դպրոցի հիմնադիր Խաչատուր Ավետիսյանը: Շնորհիվ Ավետիսյանի ծավալած գործունեության 1950 թ. Ռոմանոս Մելիքյանի անվան ուսումնարանում հիմնվում է քանոնի դասարան, նա դառնում է քանոնի դասարանի մանկավարժն ու ժողովրդական գործիքների բաժնի ղեկավարը,[1, էջ 11] իսկ 1978 թ. իրականացավ նրա վաղեմի երազանքը. Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայում բացվեց ժողովրդական նվագարանների և երգեցողության ամբիոնը, որի հիմնադիրն եղավ Խաչատուր Ավետիսյանը և որը նա ղեկավարեց մինչև կյանքի վերջ:[6, էջեր 155-157]

Այսպիսով, Խ. Ավետիսյանի շնորհիվ քանոնը ներառվում է միջնակարգ և բարձրակարգ ուսումնական համակարգ, որն էլ հայ կատարողական դպրոցի զարգացման հիմքն է դնում: Նա կազմում է

քանոնի համար առարկայական ծրագրեր, գրում է հատուկ վարժություններ ու էտյուդներ, ինչպես նաև կատարում է համաշխարհային երաժշտության տարբեր բարդության նմուշների փոխադրումներ: Ավետիսյանի ներդրումներից ենք համարում նաև քանոնի համար ստեղծած նվագացանկը: Կարևորում և արժևորում ենք Ավետիսյանի կատարած ավանդը հայկական քանոնի զարգացման գործում:

Սակայն այս աշխատանքում մենք անդրադառնալու ենք այնպիսի երաժիշտի, որն իր ստեղծագործական գործունեությունը սկսել է Հայաստանում, բայց կյանքի դժվարին փորձություններից հետո ստիպված է եղել հայրենիքից հեռու ապրել և շարունակել իր մասնագիտական գործունեությունը:

Արշավիր Հովհաննեսի Ֆերջուլյանը, նույն ինքը՝ Արա Սևանյանը, ծնվել է 1915 թվականին Վանից գաղթած արհեստավորի ընտանիքում:[2, էջ 48] Ապագա կոմպոզիտորի հայրը լինելով դերձակ տիրապետել է նաև քանոն գործիքին, որը պատվիրել էր Թուրքիայից:[8, էջ 13] Վաղ տարիքում Արշավիրը սկսել է ինքնուրույն նվագել, և հայրը, նկատելով նրա սերն ու ընդունակությունները քանոնի հանդեպ, նրան ուղեկցել է ուսանելու Գարեգին Խանիկյանի մոտ:[4, էջ 150] Իսկ 1926 թվականին սովորել է Երևանի պետական կոնսերվատորիայի Արևելյան երաժշտության բաժնում՝ Սաշա Օգանեզաշվիլու դասարանում: Ուսմանը զուգահեռ՝ երիտասարդ կատարողը նվագել է նաև Հայաստանի ռադիոյի ժողովրդական անսամբլում, իսկ հետագայում եղել է նաև Արամ Մերանգուլյանի անսամբլի կազմում: Կոնսերվատորիայում սովորելիս հետաքրքրությունը երաժշտության հանդեպ էլ ավելի է մեծացել շնորհիվ կոմպոզիտոր, երաժշտագետ Անուշավան Տեր-Ղևոնդյանի: Իր ղեկավարությամբ Ֆերջուլյանը ծանոթանում է երաժշտական ժանրերի և ձևերի տարբեր տեսակներին, պոլիֆոնիկ և հոմոֆոն-հարմոնիկ շարադրանքին, որի իրագործումը հետագա ստեղծագործության մեջ ակնհայտ է:

1939 թվականի վերջին քանոնահարը մասնակցել է Մոսկվայում կայացած Համամիութենական ստուգատեսում ժողովրդական գործիքների կատարման համերգներին, որի ժամանակ արժանացել է առաջին մրցանակի:[8, էջ 19] Նույն թվին մասնակցել է Հայ արվեստի

և գրականությանը նվիրված տասնօրյակին, որտեղ պարգևատրվել է Աշխատանքային Կարմիր դրոշի պատվավոր շքանշանով:

Հայրենական մեծ պատերազմի հենց առաջին ամիսներին Ֆերջուլյանը զորակոչվել է Կարմիր բանակ: Մի քանի ամիս անց նա գերի է ընկել Սամբել գյուղի մոտակայքում ընթացող մարտերի ժամանակ: Ֆերջուլյանի հուշերի համաձայն՝ գերեվարվել է Մարիուպոլի և Կելցի համակենտրոնացված ճամբարներում: Մի քանի կալանավայրերով անցնելուց հետո 1942 թվականի վերջին Ֆերջուլյանը հայտնվում է ռազմագերիների Վուստրաու ճամբարում: Այստեղ նրան թույլ են տալիս զբաղվել երաժշտությամբ: Նա ընդգրկվում է նացիստական ղեկավարության համար գործող անսամբլի կազմի մեջ, ստանում է նոր քանոն և մասնակցում է տարբեր համերգների: Պատերազմի ավարտից հետո Իրանի հյուպատոսության միջոցով Ֆերջուլյանը փաստաթղթեր է ձեռք բերում Արա Սևանյան անվամբ, և բնակություն է հաստատում Մյունխենում և Շտուտգարտում, որտեղ ղեկավարում է «Տեղահանվածների ճամբարի» հայկական երաժշտական խմբերը: Այդ տարիներին Արա Սևանյանը կոմպոզիցիայի դասեր է առել գերմանացի կոմպոզիտոր Գեորգ Ֆոն Ալբրեխտի դասարանում:[8]

1948 թվականին Սևանյանը տեղափոխվել է Կալիֆորնիա: Դժվարությամբ սկսելով իր կյանքը՝ դեգերումներից և չարչարանքներից հետո նա վերջապես Սան Ֆերնանդոյի Վան-Նայս հովտում բացեց իր սեփական սրճարանը, որը գործեց մինչև 1987 թվականը: Միևնույն ժամանակ նա շարունակում էր երաժշտությամբ զբաղվել: Ամերիկայում անցկացրած իր տարիների ընթացքում երաժիշտը հեղինակել է ավելի քան 150 ստեղծագործություն, որոնց թվում են սիմֆոնիաներ, կամերային ստեղծագործություններ, քանոնի համար գրված ստեղծագործություններ՝ դաշնամուրի և նվագախմբի նվագակցությամբ: Ծագումով թուրք քանոնահար Էսրա Բերկմանը նշում է, որ Սևանյանի ստեղծագործությունները նպաստել են քանոնի ձևավորմանը՝ որպես մենակատար նվագախմբային գործիք, բայց միևնույն ժամանակ դրանք Հայաստանում հայտնի չեն եղել մինչև Խորհրդային Միության փլուզումը:[7, էջ 80] Կոմպոզիտորի ստեղծագործությունները

կատարվել են այնպիսի դիրիժորների ղեկավարմամբ, ինչպիսիք են Ջեյմս Դոմինը և Վախթանգ Ժորդանիան: Ինչպես նաև ԽՍՀՄ կոմպոզիտոր և դիրիժոր Արամ Խաչատրյանն իր ԱՄՆ կատարած շրջագայության ժամանակ ղեկավարել է Սևանյանի սիմֆոնիկ ստեղծագործությունները: Փորձություններով հարուստ և մեծագույն նվաճումներ ձեռք բերելուց հետո 2011 թվականի հունվարի 4-ին Արա Սևանյանը կնքում է իր մահկանացուն:

Ա. Սևանյանին ժամանակակից, քանոնահար Անժելա Աթաբեկյանի համոզմամբ՝ Արա Սևանյանը մեծ ներդրում է ունեցել քանոնի և նվագազանկի, և տեխնիկական հմտությունների ստեղծման գործում, որը մինչ այդ Հայաստանում ոչ ոք չէր կատարել:

ԵԶՐԱՀԱՆԳՈՒՄ. Արա Սևանյանի կատարած գործունեության մասին մեր որոնումները մեզ տարան նաև Եղիշե Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան: Ինչպես պարզեցինք՝ ԳԱԹ-ում պահպանվում են քանոնահարի արխիվային նյութերը, որոնց շարքում բացահայտվեցին տասնվեց ստեղծագործությունների ձեռագրեր, դրանց թվում են՝ **3 դաշնամուրային մենանվագ** («Մի լացիր բլբուլ», «Բողոք», «Հարգանքի տուրք Յոհաննես Բրամսին»), **3 անսամբլային ստեղծագործություն՝ գրված տարբեր կազմի համար** (e-moll Adagio cantabile դաշնամուրային կվինտետ, «Երգ առանց խոսքի» ֆլեյտայի և դաշնամուրի համար, «Ռոմանս» հորդյի, ջութակի և ֆագոտի համար), ինչպես նաև **7 ստեղծագործություն՝ գրված քանոնի և դաշնամուրի համար**, որոնք ըստ էության աշուղական և ժողովրդական հայտնի մեղեդիների մշակումներ են («Դու և Էն գլխեն», «Դե յաման», «Թառամեցավ», «Կաքավիկ», «Արի իմ Շուշիկ», «Ծիծեռնակ», «Կովկասյան էսքիզներ»): Արխիվում տեղ են գտել նաև **3 մենանվագ քանոնի համար** («Էնգելի», «Տասը վարիացիա», «Չորս պատկեր»): [3]

Անուրանալի է այն փաստը, որ շնորհիվ Արա Սևանյանի հայկական քանոնի կատարողական դպրոցը շարունակել է զարգանալ նաև հայրենիքի սահմաններից դուրս, ինչն էլ մեծ խթան է հայկական մշակույթի տարածման և զարգացման գործում:

Գրականություն

1. Արազյան Թ. *Խաչատուր Ավերիսյան*: Երևան: «Հայաստան» հրատ.: 1973: 59 էջ:
2. Դարբինյան Հ. *Հայ քամանչահարներ, քանոնահարներ, ուդահարներ*: Երևան: «Հանրագիտարան-Արմենիկա» հրատ.: 2005: 84 էջ:
3. Ե.Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան, *Արա Սևանյանի արխիվ*: Արխիվային նյութեր (չհամարակալված):
4. Կիրակոսյան Ա. *Հայ ժողովրդական նվագարանային կատարողական արվեստ*: Երևան: «Ամրոց գրուպ» հրատ.: 2011: 248 էջ:
5. Մանուկյան Լ. *Քանոն ժողովրդական նվագարանը* (դիպլոմային աշխատանք, գիտ. ղեկ.՝ պրոֆ. Ա. Բուդաղյան): Երևան: 1999: 84 էջ:
6. Սարգսյան Հ. *Քանոնի հայկական դպրոց. Խաչատուր Ավերիսյան*: «Երաժշտական Հայաստան», թիվ 2(61) 2021, էջեր 155-157:
7. Berkman E. *Kanun virtüözü, besteci ve eğitimci Haçatur Avetisyan (1926—1996) ve kanun çalgısı özelinde Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde (1920—1991) müziğin dönüşümü*. İstanbul. Yıldız Teknik Üniversitesi. 2012. 258 s..
8. Bogaart E. *Kanon: The life of composer Ara Sevanian*. Moorpark CA, 2007. 106 p..
9. Кушнарев X. *Вопросы истории и теории армянской монодической музыки*. Ленинград. Гос. муз. изд-во. 1958. 626 с.

References

1. Arazyan T. *Khachatur Avetisyan*. Yerevan, [*Khachatur Avetisyan*]“Armenia” pub.. 1973. 59 p.. (In Armenian).
2. Museum of Literature and Art after Y.Charents *Ara Sevanyan archive*. Archival Materials (unnumbered), [*Ara Sevanyan archiv, archivayin nyuter (chhamarakalvats)*]. (In Armenian).
3. Darbinyan H. *Armenian Kamanchists. Kanonists, Oudists, [Hay kaman-chaharner, kanonaharner, udaharner]*. Yerevan. “Hanragitaran-Armenika” pub.. 2005. 84 p.. (In Armenian).
4. Kirakosyan A. *Armenian Folk Musical Performance Art, [Hay zhokhovrdakan nvaganayin katarokhakan arvest]*. Yerevan. “Amrots group” pub.. 2011. 248 p.. (In Armenian).

5. Kushnaryan K. *Issues of History and Theory of Armenian Monodic Music*, [Voprosi istori i teori armyanskoe monodicheskoe muziki]. Leningrad. Gos. Muz. Izd.-vo AN ASSR. 1958. 626 p.. (In Russian)

6. Manukyan L. *Traditional Musical Instrument. Kanon*, [Kanon zhokhovrdakan nvagarany. (diplomayin ashkhatanq)]. Yerevan. 1999. 84 p..(In Armenian).

7. Sargsyan H. *Armenian Qanun School. Khachatur Avetisyan*, [Kanoni haykakan dprots. Khachatur Avetisyan]. “Musical Armenia”. N 2(61) 2021. pp. 155-157. (In Armenian)

8. Bogaart E. *Kanon: The life of composer Ara Sevanian*. Moorpark CA. 2007. 106 p..

9. Berkman E. *Kanun Kirtuoso, Composer and Educator Khachatur Avetisyan (1926—1996) and Conversation of Music in the Context of Kanun Instrument in the Armenian Soviet Socialist Republic (1920—1991)*. Istambul. Yildiz Technical University. 2012. 258 p.. (In Turkish).

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Հեղինե Սարգսյան Կնյազի, Երևանի պետական կոնսերվատորիա
Երաժշտագիտություն, բակալավր չորրորդ կուրս,
Հայաստանի Հանրապետություն,
E-mail: hexine_sargsyan@mail.ru, orcid: 0009-0001-9039-9857

Information about the author

Heghine Sargsyan Knyaz, Yerevan State of Conservatory
Musicology, Bachelor, Fourth course
Republic of Armenia,
E-mail: hexine_sargsyan@mail.ru, orcid: 0009-0001-9039-9857

Информация об авторе

Егине Князовна Саргсян, Ереванская государственная консерватория
музыковедения, бакалавр, четвертый курс
Республика Армения
E-mail: hexine_sargsyan@mail.ru, orcid: 0009-0001-9039-9857

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Հասմիկ

Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի
Գյումրու մասնաճյուղը 25 տարեկան է.....3

ԱՐԵՎՇԱՏՅԱՆ Աննա

Երուսաղեմի տեսիլը հայ շարականերգության մեջ.....22

ԵՐԼՁԱԿՅԱՆ Լիլիթ

Թուրքալեզու հայ աշուղների արվեստը որպես
պատմամշակութային ֆենոմեն.....32

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ Մարինե

Աշուղ Ֆիզահի. մի երգի պատմություն.....51

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Հասմիկ

Աշուղական համքարությունը որպես ավանդական
պրոֆեսիոնալ երաժշտության զարգացման կենտրոն.....70

ԱԹԱՆԱՍՅԱՆ Նունե

Հայ ժողովրդական մեղեդիների նոտագրման առանցքային
խնդիրների շուրջ.....85

ԵՂՈՅԱՆ Նվարդ

Մի քանի նմուշ Ջավախքի երաժշտական բանահյուսությունից.....98

ՂԱՐԻԲՅԱՆ Անահիտ

Պարերգերի ոճական որոշ առանձնահատկությունների շուրջ.....114

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Լուսինե

Ախուրիկ գյուղի երաժշտական բանահյուսությունը.....133

ՄԱՏԻԿՅԱՆ Հասմիկ, ՆԻԿՈՂՈՍՅԱՆ Շուշան

Աշխատանքային երգը որպես Շիրակի քնարական
բանահյուսության կայուն տեսակ.....147